

6D050100 – Әлеуметтану мамандығы бойынша
Дүйсенова София Малкайдарқызының
философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуы үшін диссертациясына
АҢДАТПА

Қазіргі Қазақстан жастарының білім және ғылыми стратегиялары

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы. Қазақстандағы қазіргі экономикалық және әлеуметтік түбегейлі өзгерістер процесі бүгінгі күні біліктілігі жоғары, шығармашылық ойы жақсы дамыған, мемлекеттің өндірістік және қоғамдық даму деңгейіне белсенді әсер ете алатын мамандарды қажет етеді. Қазіргі таңда интеллектуалды ресурстарды нәтижелі қолдану тек жеке аймақтардың ғана емес, мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Осы кезде қазіргі қоғам дамуына лайықты мамандарды дайындау негізгі міндет ретінде алдыңғы орынға шықты.

Зерттеудің өзектілігі. Білім мен ғылым процесін зерттеудің өзектілігі бірқатар жағдайлармен байланысты. Біріншіден, ХХІ ғасырда білім берудің әлеуметтік институты дамудың жетекші тетігіне және инновациялық қоғамның қалыптасу факторларының біріне айналды. Әлемнің көптеген елдері көбіне білім генерациясы, трансляциясы және сол білімді қолдануға негізделетін экономиканы құруға көшті. Білімнің әлеуметтік институт пен әлеуметтік процесс ретінде дамуына экономика, әлеуметтік сала, еңбек нарығының сұраныстары әсер етті. Қазіргі уақытта бүкіл экономикаға жаһандану, интеграция және халықаралық әріптестік секілді әлемдік тенденция айтарлықтай ықпал етуде. Бұл процесс кез келген елдің білім кеңістігін осы тенденцияға сәйкес өзгерістерге әкеп соғуда. Ол әсіресе ғылым, техника, инновациялық технологиялар саласындағы халықаралық бәсекелестікте ақылды да дарынды жастардың қалыптасуына қиындық туғызып отыр. Осындай жағдайларда білім стратегияларын қалыптастыру мен таңдауға жастар ерекше көңіл бөліп, қызығушылық танытуда.

Екіншіден, уақыт барлық дамыған елдердің білім жүйелеріне сыни жағдай тудыруда, бұл өз кезегінде мәселені шешудің дұрыс жолын іздеп, табуға мәжбүр етеді. Уақыттың сұраныстары мен сыни жағдайларына қолайлы жауап қайтару қажеттілігі мамандарды дайындау сапасына, олардың алға жылжуына, білімдерінің тереңдігіне ерекше көңіл бөлуге себеп болып отыр. Тек бірегей дағдылары бар, біліктілігі жоғары маманды ғана емес, сондай-ақ, өмір мен еңбектің өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-саяси жағдайларына тез бейімделе алатын маманды дайындау қажеттілігі барлық дамыған елдердің білім жүйелерін дамыту үшін ортақ қажеттілік ретінде танылуда. Өйткені, жоғары біліктілік пен бейімділік – «білімді қоғам мен тұлғаны» қалыптастырудың басты ресурсы мен қайнар көзі.

Үшіншіден, біздің мемлекетіміздің өзінің ішкі саясатында тұрақты даму стратегиясына көшу адамның жаңа өмір салтына көшу қажеттілігін өзекті етеді. Бұл жаңа өмір салты үздіксіз білім алуға, өз бетімен оқуға деген жоғары интеллектуалды дайындыққа, кәсіби мобильділік пен өзін-өзі танытуға

негізделеді. Әлемдегі және елдегі барлық әлеуметтік салалардағы өзгерістер қарқынының жоғарылығы оларға тұлғаның ғана емес, сондай-ақ, әлеуметтік институт ретіндегі білім жүйесінің де жоғары деңгейде бейімділігін талап етеді. Инновациялық процестерге деген бұл бейімділікті қоғам ішінде білім стратегияларын дұрыс таңдау мен қалыптастырусыз жүзеге асыру қиынға соғады.

Ғылым ұзақ уақыт бойы Қазақстанның экономикалық және мәдени капиталының аса маңызды бөліктерінің бірі болып саналды. Қазақстандық қоғамның қазіргі уақыттағы құндылықтық иерархиясының түбегейлі өзгерісі ғалымдардың ғылыми қоғамдастық пен ғылымға деген қатынасының өзгеруіне алып келді. Осыған сәйкес бұл әлеуметтік институттың жоғары мәртебесінің бәсеңдеуі, ғылым саласындағы мамандық беделінің түсуі, ғалымдардың экономикалық тәуелді болуы, олардың әлеуметтік мәртебесінің күрт төмендеуі, ғалымдардың билікке араласу мүмкіндігінің төмен болуы секілді белгілер бойынша сипат ала бастады[1].

Осыған байланысты жас ғалымдарды, ең алдымен, ЖОО-ның ғылым қауымдастығының ортасында дайындау ерекше маңызға ие болуда. Себебі, ЖОО еліміздің аса маңызды стратегиялық ресурсы болып табылады. Ол жердегі ғылыми зерттеулер жаңа ойлармен, заманауи әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Зерттеуден алынған мәліметтерді талдай отырып, одан алынған нәтижелерді тәжірибеге енгізу барысында Қазақстанның қазіргі заманға сай көптеген әлеуметтік және экономикалық мәселелерін шешуге мүмкіндік туады.

Ғылыми мәселе, біріншіден, мемлекеттің дамуына үлес қосуға мүмкіндігі бар жастарды ғылыми салаға тарту процесіндегі өзгерістер мен мәселелерді зерттеуге бағытталған теориялық түсініктер мен эмпирикалық нәтижелердің жеткілікті дәрежеде талданып, тиімді ұсыныстардың жасалмауында жатыр. Екіншіден, қоғамдық пікір мен ғылыми қауымдастықтың осы процестің барлық сатысында болатын оң немесе теріс нәтижелеріне берген бағалары біржақты емес. Сонымен бірге, өзгеріс кезіндегі қазақстандық қоғамның әртүрлі әлеуметтік топтарынан шыққан жастардың өзін-өзі таныту мүмкіндіктерін жалпы бағалауда әртүрлі түсініктердің пайда болуында жатыр.

Зерттеу тақырыбының **ғылыми өзектілігі** – жастардың әлеуметтік-кәсіби өзін-өзі анықтау процесі жеткіліксіз зерттелген. Бұл процесс кәсіби білім алу стратегияларының қалыптасуы мен жүзеге асуын, трансформациялы Қазақстан қоғамындағы ғылыми өмірдің бастау алуын қамтиды. Жас ғалымдардың білім жүйесі мен ғылым саласындағы жаңа институционалдық, мәдени және мінез-құлық нормалары мен тәжірибелерінің қалыптасуындағы рөлі жеткілікті түрде зерттелмеген. Диссертациялық жұмыс осы кемшіліктердің орнын толықтыруға тырысады.

Зерттеу болжамдары

1. Білім алушы жастардың білімдік стратегиялары сыртқы және ішкі факторлардың әсерімен заңды түрде қалыптасады, мемлекет пен қоғаммен анықталады, негізгі когнитивті және мінез-құлықтық сипаттамаларға ие: сабақтастық пен кәсіби құзыреттілік, қоғамдық пікір мен мамандықтың беделіне,

құндылықтық бағыттарға, осы әлеуметтік іс-әрекет агенттерінің өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі анықтауына тәуелді болады.

2. Кәсіби білім алу мен еңбек нарығына шығу арасындағы жастардың өзін-өзі анықтау кезінде олардың білім жүйесі мен кәсіби саладағы мінез-құлықтары білім алушылардың өз мүмкіндіктеріне баға беру мен еңбек нарығындағы адами капиталының сұранысына негізделеді.

3. Білім жүйесі мен ғылым саласындағы магистратура, докторантура (бакалавриатқа қарағанда) деңгейінде білім алушылардың мінез-құлықтарына өзгелердің пікіріне қарағанда өзінің қажеттіліктері мен мүдделері басымырақ әсер етеді.

4. Қоғамдағы ғылыми еңбектің беделі мен ғалымдардың рөлінің төмендеуінде жекеленген факторлардың рөлі артып, ғылымның құндылығы жеке адамдарға дербестендіріледі. Білім және ғылыми құндылықтардың девальвациясының жалпы аясында жеке ғалымдардың құлшыныстары, олардың жас мамандардың өзін-өзі анықтауға ықпал етуі ерекше көзге түсіп жатыр.

Зерттеу объектісі – Қазақстанның жоғарғы оқу орындарында білім алушылар.

Зерттеу пәні – заманауи Қазақстандағы жастардың білім және ғылым стратегиялары.

Жұмыстың мақсаты – Қазақстанның білім беру жүйесін реформалау жағдайында жастардың білім және ғылым стратегияларының қалыптасуын талдау.

Зерттеу міндеттері:

1) Білім стратегияларын жалпы зерттеуге қатысты негізгі теориялық әдіснамаларды тұжырымдау;

2) Қазіргі заманның әлеуметтанулық концепцияларындағы «білім стратегиялары» мен «ғылыми мотивацияның» категориялық аппаратын ашу, сондай-ақ, «білім стратегиясы», «ғылыми стратегия» деген ұғымдарға авторлық анықтамалар беру;

3) Білім жүйесінің ауысуы (Болон процесі): біріншіден, білім саласындағы жастардың мотивациясына; екіншіден, кәсіби даярланған жастардың ғылыми потенциалына қалай әсер еткендігін зерттеу;

4) Кәсіби білімді таңдау мен ғылымдағы мінез-құлықтардан білім алушылардың стратегияларының типіне (моделін) талдау жасау, сонымен қатар, білім және ғылыми стратегияларының қалыптасуына әсер ететін маңызды факторларды анықтау;

5) Жоғарғы оқу орындарындағы жас ғалымдардың мінез-құлықтарының типологиясын анықтау және талдау.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы болып білім және ғылым әлеуметтануына, жоғарғы оқу орындарындағы ғылым саласын дамыту бағыттарына, жас ғалымдар мен зерттеушілердің ғылымға ынталандыру бағытындағы іс-шаралар мен бағдарламаларды әзірлеуге, теориялық тұжырымдар мен қолданбалы зерттеулерге өз үлесін тигізу табылады. Аталған диссертациялық зерттеу жұмысы теориялық және қолданбалы сипатта жазылған. Диссертацияның мәліметтерін мемлекеттік билік органдары мен жоғарғы кәсіби

білім беру мекемелерінің басшылары, сонымен қатар, әлеуметтану саласындағы мамандарды дайындау, кәсіби біліктілігін көтеру мен қайта даярлау жұмыстарында қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының **теориялық-әдістемелік негіздері** болып басқару саласы мен психология, әлеуметтану ғылымдарының классиктері мен заманауи отандық және шетелдік ғалымдарының теориялық-әдістемелік ғылыми тұжырымдары, білім мен ғылым әлеуметтануының саласында жүргізілген зерттеу мәліметтері, Қазақстан Республикасы білім беру саласындағы жүргізілген реформалар, жоғары білім мен ғылым саласындағы әлеуметтік саясаттың дамуы стратегиялары табылады.

Тұжырымдамалық ойлардың дәлелділігінің **эмпирикалық негізі** – Қазақстан Республикасының мемлекеттік статистика қызметінің мәліметтері, жас ғалымдардың, ЖОО зерттеушілерінің ғылыми-шығармашылық потенциалын дамыту мәселесі бойынша жас ғалымдар мен мамандар Одағының жұмыс тәжірибесі. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың әлеуметтанулық зерттеу және әлеуметтік инжиниринг орталығымен бірігіп жүргізілген «Қазақстандық білім беру моделі: халықаралық тәжірибе, ұлттық дәстүрлер» жобасы бойынша (жетекші – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор Г.С.Әбдірайымова) қолданбалы әлеуметтанулық зерттеулердің мәліметтері (2011 ж.). 2015-2017 жылдары 1482/ГФ4 Грантының шеңберінде жүргізілген «Жоғары білім жүйесі мен жұмыс берушілерді ЖОО түлектерінің кәсіби мобильділігінің аса маңызды шарты ретіндегі интеграциясы» (жетекші – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор Г.О.Әбдікерова) әлеуметтанулық зерттеулерінің нәтижелері. Диссертацияның эмпирикалық негізін докторант 2014-2016 жылдары және қайта өңделген сауалнамамен 2018-2019 жылдары жас ғалымдардың типтерін анықтау мақсатында жүргізген (сауалнамалар) зерттеулерінің және қайта жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу (сапалық әдістер), фокус-топтық зерттеу, терең сұхбаттың нәтижелері құрайды. Жұмыстың теориялық және тәжірибелік негізін жүргізілген зерттеудің талдау нәтижелері қамтамасыз етеді:

Сауалнама (Қосымша Ә,Б) – іріктеудің көпжақты тәсілдерін қолдану арқылы 2014-2016 жж (N=1200) және 2018-2019 жж (N=400) Қазақстанның жоғарғы оқу орындарында білім алушы жастарды сандық зерттеу. Сауалнама нәтижелерінің мәліметтері SPSS 19.0. статистикалық пакетінде өңделді.

Фокус-топ (Қосымша Ж,З,И) – сапалық зерттеу, респонденттері болып Алматы қаласының ЖОО студенттері мен магистранттары табылады – 2 топ (N=12), сонымен қатар, университеттегі ЖҒК-нің өкілдері (төраға\төрайым) (N=9), жоғарғы оқу орындарындағы жас ғалымдар (N=17).

Терең сұхбат (Қосымша В,Г,Ғ) – сапалық зерттеу, респонденттері: Алматы қаласының ЖОО жас ғалымдары (докторанттар, N=10) және докторантураны бітірген ғылым саласы мен өндірістегі жастар (N=14).

Сарапшы-сұрастыру (Қосымша Д,Е) – сарапшылар: Алматы қаласы университеттерінің жетекші профессорлары (ғылыми кеңесшілер) (N=7), кафедра меңгерушілері, ЖОО ғылыми жұмыс бойынша департаментінің директоры (N=5). Осындай таңдау жасау ғылыми қызмет жүйесінің

тұжырымдамалық тәсілдемелерін құрастыру мен жүзеге асыру мүмкіндіктері жайында түрлі пікір мен маңызды ұсыныстарды алу қажеттілігімен анықталды.

Диссертациялық жұмыстың мәселесі бойынша республикалық және аймақтық жетекші орталықтардың әлеуметтанулық мониторингтерінің мәліметтерін және нәтижелерін талдау: — BISAM «Қазақстандық ғылымның жағдайы мен мәселелері» зерттеулері (Қазақстанның барлық аймақтарынан 701 респондент, 20 терең сұхбат); әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың әлеуметтанулық зерттеу және әлеуметтік инжиниринг орталығымен бірігіп жүргізілген ғылым жастарын құрастыру нәтижелері «Қазақстан жастары – 2014»; «Қазақстанның жас ғалымдары: социологиялық бейнеге негіздеме» 2012 жыл (Қазақстанның 7 аймағынан 500 адам).

Алынған нәтижелердің **ғылыми жаңалығы** болып келесілер табылады:

1) Білім стратегияларының классикалық әлеуметтану концепциясына талдау жасай отырып, жастардың білім стратегияларының әлеуметтік-топтық ерекшеліктері мен білім кеңістігіндегі өмірлік жоспарларды жүзеге асыру ретінде білім стратегияларының заманауи бағыттары сипатталды.

2) «Ғылыми мотивациялар» дискурсының мазмұны қарастырылып, «жас ғалым» тобының әлеуметтік сипаттамасы жасалды; «білім стратегиялары» мен «ғылыми стратегиялар» ұғымдарына авторлық анықтамалар берілді.

3) Алынған эмпирикалық нәтижелерге сәйкес, жас ұрпақтың адамгершілік-этикалық нормаларының, құндылық бағдарының қалыптасуында ата-аналары мен достарының әсері, мамандықтар бойынша гранттарды бөлу сияқты прагматикалық құндылықтар (атап айтқанда, университет пен мамандықтың беделі) шешуші болып табылатындығы дәлелденді.

4) Білім және ғылыми стратегия: түлектің кәсіпқойлығы; прагматизмділігі; қоршаған адамдарға бағыныштылығы (ата-аналар, туысқандар, достар және т.б.); бейтараптығы сияқты факторлардың ықпалымен қалыптасатындығы дәлелденді. Ғылым қызметі саласындағы жас ғалымдардың мінез-құлықтарына әсер етуші: экономикалық, институционалды және тұлғалық факторлар анықталды.

5) Факторлық және кластерлік талдау жасау негізінде білім алушы жастардың білім және ғылыми стратегияларының үш типологиясы құрастырылды. Жас ғалымдардың типтері мен олардың кәсіби бағдарларының тұрақтылығы анықталды, бұл типтердің Қазақстандағы таралу деңгейі айқындалды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1) Классикалық әлеуметтанудың түсіндіруі бойынша, білім стратегиялары әлеуметтік және кәсіби «кәмелетке толуына» сәйкес бағаланады. Стратегия белгісіздікті жойып, тәртіпті қамтамасыз етеді. Білім стратегиясының аса маңызды сипаттамасы болып оның когнитивті-әрекетшілдік механизмі табылады. Тік және көлденең мобильділік тенденцияларының жылдам қозғалысы – «бүкіл өмір бойы білім алу» стратегиясының (lifelong learning) пайда болуына алып келді. Бұл стратегия сабақтастықпен, біліктілікті парадигмамен, профильдеу және ХХІ ғасырдағы білімнің өзге де прагматикалық сипаттарымен байланысты.

2) Жастардың ғылыми-шығармашылық қызметі ішкі және сыртқы мотивациямен байланысты. Бастаушы ғалымдар үшін жетекші мотив болып ғылыми-зерттеушілік жұмыстың өзіндік құндылығы, шығармашылық потенциалды жүзеге асыру мүмкіндігі саналады. Тиімді ғылыми-зерттеушілік қызметке деген тұрақты мотивацияны құрастыру үшін іс-шаралар кешенін ойластыру қажет. Бұл кешен: жастардың ғылыми-зерттеушілік қызметіндегі мотивация құрылымын және қандай да бір мотивтердің оған әсер ету қарқындарын зерттеуді қамтуы тиіс. Білім стратегиясы өмірлік мақсаттарды жүзеге асыру үшін қажетті білім деңгейін алуға бағытталған, жоғарғы білім жүйесіндегі алға басу процесі болып табылады; ғылыми стратегия нәтижелерге жету үшін ғалымдардың білім және ғылым саласындағы ғылыми қызметін алдын ала жоспарлауы ретінде қарастырылады.

3) Болон процесіне қосылу оқу жүйесін ұйымдастырудағы халықаралық тәжірибені бейімдеді; оқу жүйесінің ғылыми-зерттеушілік және тәжірибелік құрамдастарын нығайтып, мамандарды дайындау сапасы мен тиімділігін арттырды. Жастардың білімін тереңдетуге қатысты құндылықтық бағдарлары мен құндылықтар құрылымында өзгерістер орын алуда.

4) Білім алушылардың білім және ғылыми стратегиясының қалыптасуына түлектің кәсіпқойлығы; білім алудағы прагматизмділігі; қоршаған адамдарға бағыныштылығы (ата-аналар, туысқандар, достар мен т.б.); бейтараптығы сияқты факторлар жағдай жасады. Ғылыми қызмет саласындағы жас ғалымдардың мінез-құлықтарына экономикалық, құндылықтық және институционалдық сияқты үш фактор ықпал етеді. Егер экономикалық факторларға ЖОО-ның ғылым секторын қаржыландыру, соның ішінде зерттеу университеттерін дамыту бағдарламалары, жас ғалымдардың материалдық жағдайлары жататын болса, ал құндылықтық факторлар өзін-өзі таныту, отбасылық ұстанымдар, денсаулық, әлеуметтік жағдай, мансаптық өсуді қамтиды. Жоғарғы білімнің реформалануының институционалдық факторлары ретінде оқу жүктемесін, іргелі ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру мен жүргізу үшін жағдай жасауды, докторантураға түсу үшін үміткерлерге қойылатын талаптарды күшейтуді сөз ететін боламыз.

5) ЖОО-дағы жастардың білім стратегияларының үш типологиясы: — кәсіби өзін-өзі таныту; — мансаптық өсуге бағытталған даму; — жұмыс істеуді қаламау (мәңгі студент); Жас ғалымдардың ғылыми стратегияларының үш типологиясы: — кәсіби-ғылыми өзін-өзі таныту; — мәртебеге бағдарланған өзін-өзі таныту (мансаптық); — ғылыми-білім мақсаттарының белгісіздігі, сонымен қатар, мінез-құлықтың осы модельдерін орындайтын жастар тобының сипаттамасы зерттеледі. Ғылыми қызметке бағдарлануына ЖОО-дағы (Қазақстан Республикасында) жас ғалымдардың: энтузиаст, мансапқор, уақыт өткізуші типтері қалыптасады. ЖОО-дағы жас ғалымдардың ең көп тараған типі – мансапқорлар. Олардың өкілдерін әлеуметтік-кәсіби позицияларының тұрақтылығы; елеулі әлеуметтік белгілерінің болуы (отбасы, балалар, тұрғын үй); кәсіби қызметіне қанағаттанушылығы ажыратады.

Зерттеудің апробациясы. Зерттеудің нәтижелері әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс

кафедрасында талқыланды, ғылыми-тәжірибелік конференцияларда, олардың ішінде: «Заманауи Қазақстандағы ғылымның инновациялық дамуы мен қажеттілігі. V Халықаралық ғылыми конференцияда» (Алматы қаласы, 2013 жылдың желтоқсаны); «Психология мен әлеуметтанудың» үшінші халықаралық конференциясында (Procedia-Social and Behavioral Sciences, February 2014, Italy, Rome); «Жастар білім жүйесі мен еңбек нарығында: тәуекелдерді жеңу» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда (Қарағанды қаласы, 2014 жыл 25 маусым, тақырып: «Қазақстандық жастардың білім стратегиялары»); «Білім беруді жетілдіру және инновациялық менеджмент» отыз үшінші ассоциациялық конференциясында (Procedia — 10-11 April 2019 Granada, Spain) баяндалды.

Диссертациялық жұмыстың негізгі жағдайлары 23 ғылыми жарияланымдарда көрсетілген; олардың 6-ы шетелдік басылымдарда (Түркия, Италия, Болгария, АҚШ); 12-і ҚР ЖАК ұсынылған ғылыми басылымдарда; сонымен қатар, 2 ұжымдық монографияда.

Диссертацияның құрылымы зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес құрастырылды, бұл оның объектісі мен пәнінің мазмұнын ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер мен қосымшалардың тізімінен тұрады.

Жұмыстың қысқаша мазмұны. 3 бөлімшеден тұратын «**Жоғары білім беру кеңістігіндегі жастар стратегиясын теориялық-әдіснамалық тұрғыдан тұжырымдау**» атты 1-бөлімінде қазіргі қоғамдағы білім және ғылым стратегиясының факторларын анықтайтын әртүрлі теориялар талданған және салыстырылған, болып жатқан өзгерістер контекстінде ғылыми іс-әрекеттің мотивациялары зерттелген.

«*Білім беру стратегиясының классикалық тұжырымдары*» атты 1.1 бөлімшесінде білім әлеуметтік құрылым мен әлеуметтік қатынастарды анықтайтын маңызды әлеуметтік институт ретінде қарастырылған. Классикалық әлеуметтану өкілдерінің пікірінше, білім — қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің қайнар көзі. Білім мен біліктілікке қолжетімділік шектеулі, бұл қоғамдағы дифференциацияның өсуіне ықпал етеді. Төменгі тап өкілдері жоғары білім деңгейіне тек жеке қалауы мен күш-жігері негізінде қол жеткізе алады. Білім өмірдегі жетістікке кепілдік бермейді, бірақ қазіргі қоғамдағы тұлғаның мүмкіндігін арттырады. Осыған байланысты классиктер жастардың білім алуға деген мінез-құлық қатынастарын жан-жақты қарастырады. Мінез-құлық факторы — білім алуда, әлеуметтік игіліктерге қол жеткізуде және әлеуметтік мобильділікте негізгі факторлардың бірі ретінде танылады.

«*Білім алушылардың білім стратегияларына заманауи көзқарастармен талдау жасау*» атты 1.2 бөлімшесінде білім беру стратегиясын анықтаудың теориялық және әдістемелік мәселелері қарастырылған. Қазіргі зерттеушілер бұл мәселені: функционалды және құрылымдық деп екі жақтан талдайды. Функционалистер білімді қоғамдағы беделді мәртебені одан әрі қамтамасыз ететін әлеуметтік мобильділіктің арнасы, әлеуметтік қабаттарды анықтайтын және шоғырландыратын механизмдердің бірі деп санайды. Структуралистер білімді мәдени үлгілер мен құндылықтарды жаңғыртатын мәдени капитал ретінде анықтайды. Мәдени орта биліктің пайда болуы мен материалдық

игіліктерді, құндылықтарды алудың негізі болып табылады. П.Бурдьенің пікірінше, жоғары білім беру жүйесінде жеке тұлғаның білім алу стратегиясын қалыптастыру жеткілікті экономикалық, мәдени, әлеуметтік және символдық ресурстардың болу/болмауымен анықталады. Жоғарыда аталған тұжырымдамаларды талдай отырып, автор білім стратегияларын өмірлік мақсаттарды жүзеге асыру үшін қажетті білім деңгейіне жетуге бағытталған жоғары білім беру жүйесінің алға жылжу процесі ретінде анықтайды.

«Жас ғалымдардың ғылыми мотивацияларына әлеуметтанулық дискурс» атты 1.3 бөлімшеде қолданыстағы мотивация теориялары назарға алынып, жастардың зерттеушілік әрекеттері талданған. Автор мотивацияның процессуалдық және мазмұндық теорияларына салыстырмалы талдау жүргізген. Адам қажеттіліктерінің мазмұнын және олардың мінез-құлыққа әсерін қарастыратын мотивацияның мазмұндық теориядан айырмашылығы — процессуалдық теориялар қажеттіліктерді белгілі бір жағдайға байланысты мінез-құлық процесі элементтерінің бірі ретінде қарастырады. Сонымен, білім беру стратегияларын зерделеу кезінде жастардың жеке тілектерін, қажеттіліктері мен көзқарастарын, қоғамда қалыптасқан құндылықтар жүйесін ескеру қажет. Ғылыми іс-әрекеттің мотивациясы жеке тұлғаның әртүрлі қажеттіліктері мен қызығушылықтарының негізі ретінде қызмет етеді. Бұл адамның жоғары қажеттіліктерін қанағаттандыру көрсеткіші. Батыс және отандық әлеуметтанушылардың пікірі бойынша, жастардың ғылыми зерттеу қызметі сыртқы және ішкі мотивацияға негізделген. Жастардың өзі білім алуды, ғылыми зерттеулер жүргізуді және лайықты жалақыны басшылыққа алады. Жастардың ғылыми стратегияларына субъективті факторлар әсер етеді. Сондай-ақ, автор ғалымдардың білім және ғылым саласындағы ғылыми қызметін әрі қарай жоспарлауы ретінде ғылыми стратегияларды анықтады.

«Әлеуметтік-экономикалық өзгерістер контекстіндегі Қазақстан жастарының білім және ғылым стратегиясын талдау» атты 2-бөлімде эмпирикалық зерттеудің негізгі нәтижелері қарастырылып, сандық мәліметтер, корреляциялық байланыстар, негізгі теориялық жалпыламалар келтірілген.

«Жастардың білім және ғылым стратегияларының Болон процесінің негізгі параметрлерінде жүзеге асуы» атты 2.1 бөлімшеде Болон процесін іске асыру жағдайында білім мен ғылымның негізгі параметрлерін ұсынған. Қазақстан Болон процесіне: ғылым, білім және өндіріс арасындағы байланыс, академиялық шет тілін білу, ғылыми тағылымдамалар, жас ғалымдар арасында қолданбалы құзыреттілік қалыптастыру секілді белгілі бір талаптарды қоя отырып қосылды. Қазақстандық университеттер мемлекеттік және халықаралық аккредиттеу (институционалды және мамандандырылған) және сертификаттау рәсімдерінен өтеді. Жоғарғы оқу орындары академиялық саясатта қазақстандық университеттердің әлемдік білім беру қауымдастығына кіруіне кедергі болатын тілдік, ұйымдастырушылық, ресурстық және мазмұндық сияқты кедергілерге тап болады. Болон процесінің қағидаларын жүзеге асыру кезінде ұлттық ерекшеліктер мен мүдделер ескерілуі керек.

«Студенттердің жоғары білім алудағы стратегиясын анықтаудың зерттеу нәтижелері» атты 2.2 бөлімшеде сандық және сапалық зерттеулердің

нәтижелері келтірілген. Жұмыстың бұл қысқа бөлімі белгілі бір деңгейде сәтті білім беру стратегияларына бағытталған білім сапасына қанағаттанудың негізгі факторларын қарастырады.

«Жастардың білім және ғылым стратегияларының қалыптасуына әсер етуші факторлар» атты 2.3 бөлімде әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы социологиялық сауалнаманың эмпирикалық нәтижелері ұсынылып, олардың кейінгі талдаулары келтірілген. Бұл зерттеудің табысты білім беру стратегияларына әсер ететін факторлары анықталған: жақсы оқу үлгерімі, студенттердің қаржылық жағдайына қанағаттануы, кәсіби қызметке және білім беру бағдарламаларының мазмұнына көңілдерінің толуы. Білім алушы жастар стратегиясының үш типі анықталды: кәсіби тұрғыда өзін-өзі қалыптастыру; бағытталған даму; жұмыс істеуге деген ұмтылыстың жоқтығы (мәңгі студент).

«Жастардың ғылымдық стратегияларының типологиясы» атты 2.4 бөлімінде ғылыми стратегиялардың авторлық классификациясы сөз етіледі. Ғылыми стратегиялардың анықталған үш түрі: ғылымдағы кәсіби өзін-өзі жетілдіру; мансапқа бағытталған; білім алудағы анықталмаған ғылыми мақсаттар қарастырылады. Көптеген жас ғалымдардың ғылыми стратегиясы Қазақстанға пайдасын тигізуге және қазақстандық ғылымды дамытуға деген үлкен ұмтылысқа негізделген. Автор ғылымдағы кедергілерді тудыратын: экономикалық, институционалдық және тұлғалық үш факторды анықтады.

Қорытындыда алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес зерттеудің негізгі нәтижелері жинақталған, ұсыныстар тұжырымдалған.

Бұл зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы – оның негізгі ойлары мен тұжырымдары әлеуметтану ғылымының теориясына, әлеуметтану білімінің, сондай-ақ, ЖОО ғылымындағы (нақты жоғарғы оқу орындарын, сонымен бірге, бөлек аймақтар деңгейінде де) жас ғалымдардың зерттеушілік қызметі мен ғылыми шығармашылық мотивациясының бағдарламаларына және ғылыми-білім концепцияларын дайындау мен апробациясына белгілі үлес қосуы. Диссертациялық зерттеу қолданбалы-теориялық сипатқа ие. Диссертацияның мәліметтерін: мемлекеттік билік органдарымен (жоғарғы және ЖОО-нан кейінгі білім саласындағы әлеуметтік саясаттың басым бағыттарын республикалық және аймақтық деңгейлерде, ғылыми-инновациялық саясат сұрақтары бойынша заңнамалық актілерді әртүрлі деңгейлерде құрастыру барысында); жоғарғы кәсіби білім беретін білім мекемелерінің басшыларымен (ЖОО ғылымының потенциалын сақтау мен дамытудың кешендік бағдарламаларын жасау және жүзеге асыру кезінде); сонымен бірге, әлеуметтану, әлеуметтану білімі, әлеуметтану ғылымы саласындағы мамандарды дайындау, қайта дайындау және біліктіліктерін көтеру барысында пайдалана алады.